

تطبیق اوزان و بحور عروضی در قرآن کریم (موسیقی و شعر)

چکیده

یکی از مختصات قرآن بهره‌مندی از وزن و موسیقی است. لذا بررسی تطبیقی اوزان و بحور عروضی با قرآن می‌تواند جلوه‌هایی ناب از اعجاز کلانی قرآن را آشکار سازد. این پژوهش با رویکردی تطبیقی به نظریه‌یابی میان برخی از بحور عروضی مطبوع و پر کاربرد در متون نظم فارسی با آیات قرآن کریم می‌پردازد. در این مقاله کوشیده ایم از نظیره‌یابی بحور نامطبوع و ثقیل احتراز جوییم و اشعار شاهد و مثال را نیز از میان ابیات مشهور و دلنشین پارسی‌گزینش نماییم. هدف از نگارش مقاله حاضر، ایجاد پیوند بیشتر میان شعر پارسی و نثر موزون و مسجع قرآن کریم، و تقریب و مؤانست میان موسیقی دلنواز نظم پارسی و نثر قرآنی است. روش کشف و استخراج این همانندی‌ها و مشابهت‌ها میان دو متن تطبیقی نیز ذوقی است و تابع اصول ثابتی نیست. بدین معنی که نگارنده بر اساس ذوق خویش، گاه ارکان مجزای بحور را با شعر پارسی به‌طور متناظر و جزء به جزء مقایسه می‌کند و گاه سه یا چهار رکن را به‌عنوان یک بیت یا مصراع شعر پارسی با آیه‌ای از قرآن بررسی کرده و به‌عنوان شاهد شعری به کار گرفته است. یافته‌های پژوهش حاکی از وجود ارزش موسیقایی و شعری در قرآن است.

اهداف پژوهش:

۱. ایجاد پیوند بیشتر میان شعر پارسی و نثر موزون و مسجع قرآن کریم.
۲. تقریب و مؤانست میان موسیقی دلنواز نظم پارسی و نثر قرآنی.

سوالات پژوهش:

۱. اوزان و بحور عروضی قرآن کریم کدامند؟
۲. نظم پارسی و نثر قرآنی چه شباهت‌ها و همانندی دارند؟

کلیدواژه‌ها: قرآن، موسیقی، عروض، بحر.

مقدمه

قرآن کریم، این بزرگ‌ترین معجزه هستی، با اینکه هزار و چهار صد سال از طلوعش می‌گذرد، همچنان در حال تابش و درخشش است. با اینکه کتاب‌های متعددی در زمینه معجزات علمی و زیبایی‌های ادبی و بیانی این معجزه بزرگ نوشته شد، همچنان ادبا و دانشمندان زیادی را مشغول خود کرده است و هر کدام به اندازهٔ وسع و توان خود از این دریای بیکران توشه می‌گیرد و روح و روان خود را سیراب می‌کند. یکی از مهم‌ترین جنبه‌های اعجاز بیانی قرآن، نظم آهنگ و موسیقی آن است. از آنجا که موسیقی و آهنگ زیبا تأثیری شگرف در تحول و دگرگونی روح انسان دارد، خداوند آیات کتاب خود را با موسیقی خارق‌العاده و اعجاز‌آمیزی درهم آمیخته است. وزن و عروض ارتباط با مفهوم نظم و انسجام تناسب دارد و موسیقی قرآن پاره‌ای از نظریه نظم است که با مبحث اعجاز یعنی بی‌هماندی قرآن بی‌ارتباط نیست، زیرا این مبحث براساس نظریات مبتنی بر زبان‌شناسی نوین به مناسبات درونی میان اجزای کلمات و معانی آنها در ارتباط است. شناخت موسیقی قرآن از طریق اوزان و بحور عروضی می‌تواند در شناخت جنبه‌های دیگر زبان‌شناسی آن نظیر وقف به‌عنوان قطع صوت بر حرف آخر کلمه با فاصله زمانی لازم برای تنفس و ادامه قرائت که پدیدآورندهٔ قرائت‌های هفتگانه آن است، تأثیرگذار باشد. پیگیری بحث نظم که به‌واسطه اوزان و بحور عروضی در قرآن وجود دارد می‌تواند در مباحث زبان‌شناختی برای فهم معانی مختلف واژگان و نحوه استعمال آنها در ترکیب نیز راهگشا باشد زیرا این ترکیب‌ها تصادفی نیستند بلکه با نظم خاصی پیرامون یک معنای کانونی پراکنده شده‌اند و کاربردهای متفاوت آنها در قالب شبکه معنایی با مقولات شعاعی قابل توجیه است.

قرآن کریم شعر نیست بلکه نثر است ولی نثری مسجع و آهنگین است و تمام زیبایی‌ها و صنعت‌های ادبی در این معجزه بزرگ به‌وفور به چشم می‌خورد تا جایی که هر کسی که در زمینه ادبیات و صناعات ادبی، اندک تبحری داشته باشد، با خواندن هر صفحه‌ای از این کتاب عظیم، صنعت‌ها و فنون ادبی زیادی توجهش را جلب خواهد نمود و چنان لذتی از خواندن قرآن خواهد چشید که در دیگر کتب میسر نخواهد بود. قرآن کتابی است که باطنی عمیق، ظاهری زیبا و بیانی شیرین دارد. مشعل فروزانی است که هرگز به خاموشی نمی‌گراید و فروغ آن همواره بر تارک اعصار می‌درخشد. رنگ کهنگی به خود نمی‌گیرد و هرچه زمان می‌گذرد مفاهیم اصیل و معارف بلند آن آشکارتر می‌شود. چه بسیار مفاهیم عمیق و اسرار علمی نهفته در آن که تنها با گذشت زمان نمایان می‌گردد. قرآن معجزه بی‌پایانی است که از جنبه‌های گوناگون دارای اعجاز است. در مورد وجوه اعجاز آن، اندیشمندان گذشته و معاصر، بحث‌های فراوانی مطرح نموده‌اند و کتاب‌ها نوشته‌اند، بنابراین ما در این مبحث فقط به بررسی اوزان و بحور عروضی در قرآن کریم می‌پردازیم که در جای خود، یکی از زیباترین جنبه‌های ادبی قرآن محسوب می‌شود.

براساس مطالعات و جست و جوی‌های نگارنده، مقاله یا کتابی که منحصراً اوزان و بحور آیات قرآنی را با شواهد شعری فارسی گردآوری کرده باشد تاکنون به رشته تحریر درنیامده است. دیانی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر شناخت موسیقی قرآن» و حاجی‌زاده (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «موسیقی و نظم آوایی قرآن کریم» صرفاً به بررسی

موسیقی قرآن کریم پرداخته‌اند و از اوزان و بحور عروضی هیچ سخنی نگفته‌اند. تحقیق حاضر، یکی از جنبه‌های مجهول و بررسی نشده قرآن کریم را که همانا کشف ابیات متناظر با برخی بحور عروضی آیات قرآن کریم است را بر می‌گشاید و به جامعه علمی معرفی می‌نماید.

نتیجه‌گیری

یکی از جنبه‌های اعجاز قرآن جنبه موسیقایی آن است. کلام قرآن آنقدر آهنگین است که علاوه بر آرایه‌های بدیع لفظی چون جناس، تکرار، واج آرایی، سجع و ... گاه با اوزان و بحور عروضی نیز مطابقت دارد و برخی از آیات قرآن را می‌توان به‌طور کامل و یا قسمتی از آنها را با وزن‌های شعری مطابقت داد. این نکته چنان پر رنگ است که کلام قرآن را بین نظم و نثر نگه می‌دارد. گاه کل آیه با وزن عروضی مطابقت دارد، گاه بخشی از آیه، و گاه با اندکی تغییر و یا حذف برخی حروف و یا تغییر در خوانش آن، می‌توان آن آیه را با اوزان و بحور عروضی مطابقت داد. در این پژوهش که مختص به آیات پنج جزء آخر قرآن کریم است انواع اوزان و بحور عروضی (اوزان متداول و رایج و همچنین برخی از اوزان کم کاربرد) مشخص شده است که بیشتر متعلق به اوزان و بحور رایج در شعر فارسی است که در زیر برخی از این اوزان و بحور ذکر می‌شود:

-	فعولن فعولن فعولن فعول	بحر متقارب مثنی مقصور
-	فعولن فعولن فعولن فعولن	بحر متقارب مثنی سالم
-	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	بحر رمل مثنی محذوف
-	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن	بحر رجز مثنی سالم
-	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل	بحر هزج مسدس مقصور

منابع:

کتاب‌ها:

قرآن کریم

آذریزدی، مهدی. (۱۳۸۴). متن کامل مثنوی، تهران: انتشارات پژوهش.

اشرف‌زاده، رضا. (۱۳۷۴). آب آتش فروز، تهران: انتشارات جامی.

اسماعیلیان، رویا؛ اقبالی، عباس و بشیری، علی. (۱۳۹۹). «واکاوی نام‌آوایی در قرآن کریم با تکیه بر نظریه اشتقاق ابن جنی: مطالعه موردی ترکیب آواهای «ح، ل، م»». جستارهای زبانی؛ ۱۱ (۳): ۳۱-۶۳

امیری، الهام؛ زرگری‌نژاد، غلامحسین و فروزش، سینا. (۱۳۹۹). «هنر و زیبایی از دیدگاه مبانی فقه اخباری و اجتهادی». هنر اسلامی، ۱۷ (۴۰)، ۴۰-۵۳. doi: 10.22034/ias.1497.2021.265893

بی‌جن‌خان، محمود؛ عوض‌پور، سیما. (۱۳۹۹). «واج‌شناسی وقف در قرآن». جستارهای زبانی. ۱۳۹۹؛ ۱۱ (۶): ۱۶۶-۱۳۳.

بهجت، محمد حسین. (۱۳۷۶)، دیوان شهریار، تهران: انتشارات زرین.

تاج آبادی، فرزانه. (۱۳۹۸). «بررسی میزان دشواری حفظ دیداری آیات قرآن براساس مفهوم اثر طول کلمه و طول فهرست در مدل حافظه فعال: رویکرد روان‌شناسی زبان». جستارهای زبانی؛ ۱۰ (۲): ۲۵۱-۲۶۹.

تقوی، سیدنصراله. (۱۳۸۷)، دیوان اشعار ناصر خسرو، تهران: انتشارات معین.

جلالی نائینی، سیدمحمد رضا. (۱۳۸۵). دیوان حافظ، تهران: انتشارات پنجره.

خرمشاهی، بهال‌الدین. (۱۳۵۶). کلیات سعدی، تهران: انتشارات امیر کبیر.

خطیب رهبر، خلیل. (۱۳۷۸). دیوان غزلیات حافظ، تهران: انتشارات صفی‌علیشاه.

خرمی، مهدی. (۱۳۹۳). «بلاغت «تکرار» در قرآن و شعر قدیم عربی (جاهلی)». جستارهای زبانی؛ ۵ (۲): ۹۱-۱۱۰

حاجی‌زاده، مهین. (۱۳۸۹). «موسیقی و نظم آوایی قرآن کریم، مطالعات قرآنی (فدک)». فصلنامه دین‌پژوهی و کتابشناسی قرآنی، شماره ۴، ۱۹۰-۱۷۳.

حرّی، ابوالفضل. (۱۳۸۹). «مناسبات زبانی و/ یا زنجیرمندی خرد و کلان در قصص قرآنی (با نگاهی به داستان یونس (ع)». جستارهای زبانی؛ ۱ (۴): ۹۷-۷۷.

دیانی، اکرم. (۱۳۸۵). «درآمدی بر شناخت موسیقی قرآن»، اندیشه تقریب، شماره ۶، ص ۸۰-۶۵.

راستگو کبری. (۱۳۹۷) شبکه معنایی «علی» در گفتمان قرآنی بر مبنای نظریه پیش‌نمونه. جستارهای زبانی; ۹ (۱): ۲۹-۱.

داود، لطف‌اله. (۱۳۸۴). ترانه‌های شیرین بابا طاهر، تهران: نشر پیدایش.

دستگردی، وحید. (۱۳۸۴). کلیات نظامی گنجوی، جلد ۲، تهران: انتشارات نگاه.

سجادی، سید ضیال‌الدین. (۱۳۸۸). گزیده اشعار خاقانی، تهران: انتشارات امیرکبیر.

سهیلی خوانساری، احمد. (۱۳۷۴). دیوان خواجه کرمانی، تهران: انتشارات پاژنگ.

شمیسا، سیروس. (۱۳۹۰). فرهنگ عروضی، ویرایش پنجم، تهران: نشر علم.

فردوسی، شاهنامه. (۱۳۸۶). براساس نسخه مسکو، چاپ ششم، تهران: نشر پیمان.

فروزانفر، بدیع‌الزمان. (۱۳۷۹). دیوان خاقانی شروانی، تهران: نشر گل آرا.

فروزانفر، بدیع‌الزمان. (۱۳۸۱). کلیات شمس تبریزی، تهران: انتشارات میلاد.

فروغی، محمد علی. (۱۳۸۷). کلیات سعدی، تهران: انتشارات ارمان.

فشارکی، محمد. (۱۳۷۵). عروض و قافیه، چاپ دوم، تهران: انتشارات جام.

علی‌زاده ماهانی، بتول؛ سلامتیان، محمد و مدرس‌زاده، عبدالرضا. (۱۳۹۸). «مضامین استعاره‌ها در منظومه سبیکه الذهب در تطبیق با آیات قرآن و انعکاس آن در مصداق هنری». هنر اسلامی، ۱۵(۳۶)، ۱۳۷-۱۸۵. doi: ۲۰۲۰.۱۰۴۱۹۲/ias.۱۰.۲۲۰۳۴

کرمی، محمدحسین. (۱۳۸۰). عروض و قافیه در شعر فارسی، چاپ اول، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.

ماهیار، عباس. (۱۳۹۳). عروض فارسی، چاپ پانزدهم، تهران: نشر قطره.

محمود، مصطفی. (۱۹۹۹). القرآن محاوله لفهم عصری، القاهرة: دارالمعارف.

مصطفوی، حسن. (۱۳۸۵). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: مرکز نشر علامه مصطفوی.

معینیان، مهدی. (۱۳۷۶). غزلیات شمس تبریزی، تهران: انتشارات گنجینه.

منصور، جهانگیر. (۱۳۷۴). دیوان شمس تبریزی، تهران: انتشارات نگاه.

مهاجرانی، سید عطاله. (۱۳۸۵). افسانه نیما، تهران: انتشارات اطلاعات.

موسوی لر، اشرف السادات. (۱۳۹۳). «زیباشناسی کلام و حیانی قرآن کریم»، جلوه هنر، شماره ۳۹، صص ۱۸-۵.

نیکوئی، مژگان و دیگران. (۱۳۹۸). «تطبیق مفهومی نماد ماهی در اساطیر، قرآن و مثنوی معنوی و کاربرد آن در آثار هنری». هنر اسلامی، ۱۵(۳۶)، ۲۷۸-۲۵۹. doi: ۱۰.۲۲۰۳۴/ias.۱۰.۲۲۰۳۴.۲۰۲۰.۱۰۴۴۰۸

یوسفی، غلامحسین. (۱۳۸۱). گزیده بوستان سعدی، تهران: انتشارات سخن.